

Original Research

Civil Liability of the State for Structural Faults in the Administrative System; The Transition from Personal Fault to Organizational Fault

Soheil Deyanti Shalkouhi ¹, Qasem Qasemi Bivarzani ^{2*}

1 Student of Master’s Degree in Private Law, Department of Law, Ahrar Institute of Higher Education, Rasht, Iran.

2 Assistant Professor of Islamic Theology and Teachings, Department of Islamic Theology and Teachings, Faculty of Humanities, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

Article ID: ahrar-53357

<p>Received: January 20 ,2025</p> <p>Accepted: March 21 , 2025</p> <p>Available online: March 21 , 2025</p> <p>Keywords: Structural Fault, Organizational Liability of the State, Attributability of Responsibility, Guarantee of Rights, Administrative Justice, No-Fault Risk, Administrative Accountability, Institutional Transparenc</p> <p>Main Subjects: Civil Liability</p>	<p>Abstract Civil liability of the state in contemporary administrative systems is not limited to the personal fault of government agents and increasingly pertains to structural and organizational deficiencies within the processes of public administration. The central issue of this study is the absence of a coherent and criterion-based framework for establishing the state’s civil liability for structural faults in the Iranian legal system, as well as the dominance of an individual-centered approach to compensating administrative damages—a perspective that does not correspond to the complex realities of collective decision-making, macro-level policymaking, and institutional performance of the state. A significant portion of the damages suffered by citizens does not stem from the personal error of a specific official, but rather results from weaknesses in oversight mechanisms, inefficiencies in administrative structures, lack of transparency, and defective collective decisions. This research employs an analytical-descriptive method, drawing upon public law doctrine, domestic regulations, judicial precedents of the Administrative Justice Court, and comparative analysis of selected legal systems. The findings indicate that recognizing the state’s civil liability based on structural fault not only facilitates compensation for administrative harms but also promotes administrative justice, enhances institutional accountability, and strengthens public trust. The results further show that mechanisms such as administrative risk management, performance standards, transparency in decision-making, and oversight of assets and property of public officials play a decisive role in identifying institutional negligence and preventing the continuation of organizational errors. The main innovation of this study lies in presenting an analytical framework for rethinking the state’s civil liability based on structural fault, clarifying the criteria for attributing organizational responsibility, and offering specific legislative and judicial recommendations aimed at safeguarding citizens’ rights and improving the efficiency of Iran’s administrative system.</p>
--	--

*Corresponding Author: Qasem Qasemi Bivarzani

Assistant Professor of Islamic Theology and Teachings, Department of Islamic Theology and Teachings, Faculty of Humanities, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

.Email qasemi56@iau.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Civil liability of the state in contemporary public law can no longer be explained solely within the framework of the personal fault of government officials. The expansion of complex administrative structures, the concentration of collective decision-making, the division of duties within organizations, and the increasing reliance of governments on institutional processes have led to a situation in which a significant portion of the damages suffered by citizens does not result from conduct attributable to a specific official, but rather from structural deficiencies, weaknesses in oversight systems, inefficiencies in decision-making mechanisms, and disruptions in the overall functioning of governmental organizations. Nevertheless, the system of state civil liability in Iranian law remains largely based on the traditional model of personal fault and, in many cases, fails to provide an effective response to such categories of damages.

2. Theoretical Framework

The dominance of an individual-centered approach in analyzing the civil liability of the state has significant consequences for administrative justice and the protection of citizens' rights. Limiting the state's liability to the establishment of personal fault may, in practice, lead to difficulties in compensating damages, the continuation of organizational errors, and even the reinforcement of a form of institutional irresponsibility. This is because focusing solely on the conduct of an individual official marginalizes attention to the real causes of harm, which are often embedded in administrative structures and processes. Such a situation not only weakens the effectiveness of the compensation system but also challenges public trust in the administrative and judicial systems. In contrast, theoretical and practical developments in public law indicate that recognizing structural fault and the organizational liability of the state allows for a more realistic analysis of the origins of administrative damages. This approach regards the state, as an independent legal entity possessing organized authority, as responsible for the consequences of collective decisions, macro-level policymaking, and institutional deficiencies, even in cases where no specific individual error can be identified. Such an understanding of civil liability, in addition to facilitating compensation for damages, plays an important role in enhancing institutional accountability, reforming defective structures, and preventing the recurrence of organizational errors.

3. Methodology

This study has been conducted using an analytical-descriptive method, drawing upon sources in public law doctrine, domestic regulations, judicial precedents of the Administrative Justice Court, and comparative analysis of selected legal systems. The findings indicate that recognizing the state's civil liability based on structural fault not only facilitates the compensation of administrative damages but also promotes administrative justice, enhances institutional accountability, and strengthens public trust.

4. Results & Discussion

The analysis in this research demonstrates that the civil liability of the state in the contemporary administrative system can no longer be based solely on the personal fault of government officials. A substantial portion of the damages suffered by citizens originates from structural deficiencies, inefficiencies in oversight mechanisms, flawed collective decision-making, and institutional weaknesses. Exclusive focus on individual fault not only restricts the function of administrative justice but also hinders the identification of the real causes of harm and the prevention of repeated organizational errors, ultimately leading to a decline in public trust and the violation of citizens' rights. Acceptance of structural and organizational liability provides a realistic framework for analyzing the sources of damage and obliges the state to reform decision-making processes, enhance transparency, improve oversight systems, and adopt performance standards. The findings of this study emphasize that strengthening institutional accountability, developing risk management tools, and ensuring continuous organizational feedback play a decisive role in reducing large-scale damages and preventing recurring errors.

5. Conclusions & Suggestions

Comparative analysis with advanced legal systems shows that recognizing organizational liability is not only effective in compensating damages but also contributes to the redesign of administrative structures, the promotion of a culture of responsibility, and the protection of citizens' rights. The use of theories such as attributability, the guarantee of rights, and no-fault risk enables systematic risk management and the design of preventive policies, transforming the state into a preventive and reform-oriented institution. In light of this analysis, it becomes clear that rethinking the civil liability of the state, beyond merely compensating individual damages, serves as an effective instrument for enhancing administrative justice, strengthening public trust, and improving the efficiency of the system of governance. Ultimately, the combination of theoretical analysis, domestic evidence, and international experiences provides an operational framework for redefining state liability based on structural fault, which can facilitate the realization of citizens' rights and the reform of institutional deficiencies at both the policy-making level and within judicial regulations.

مسئولیت مدنی دولت در برابر تقصیر ساختاری در نظام اداری؛ گذار از تقصیر شخصی به تقصیر سازمانی

سهیل دیانتی شالکوهی^۱، قاسم قاسمی بیورزنی^{۲*}

۱ دانشجوی کارشناس ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، موسسه آموزش عالی احرار، رشت، ایران.

۲ استادیار الهیات و معارف اسلامی، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

کد مقاله: ahrar-53357

کد مقاله: ahrar-53357	
تاریخ دریافت:	چکیده
۵ بهمن ۱۴۰۳	مسئولیت مدنی دولت در نظام‌های اداری معاصر، محدود به تقصیر شخصی مأموران نبوده و به‌طور فزاینده‌ای ناظر بر نقص‌ها و کاستی‌های ساختاری و سازمانی در فرآیند اداره عمومی است. مسئله اصلی این پژوهش، فقدان تبیین منسجم و معیارمند از مبنای تحقق مسئولیت مدنی دولت در قبال تقصیرهای ساختاری در نظام حقوقی ایران و غلبه رویکرد فردمحور در جبران خسارات اداری است؛ رویکردی که با واقعیت‌های پیچیده تصمیم‌گیری جمعی، سیاست‌گذاری‌های کلان و عملکرد نهادی دولت هم‌خوانی ندارد. بخش قابل توجهی از خسارات وارده به شهروندان، نه ناشی از خطای فردی یک مأمور مشخص، بلکه حاصل ضعف نظام نظارت، ناکارآمدی ساختار اداری، فقدان شفافیت و تصمیمات جمعی معیوب است. این پژوهش با روش تحلیلی-توصیفی و با بهره‌گیری از منابع دکترین حقوق عمومی، مقررات داخلی، رویه قضایی دیوان عدالت اداری و تحلیل تطبیقی برخی نظام‌های حقوقی منتخب انجام شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که پذیرش مسئولیت مدنی دولت بر مبنای تقصیر ساختاری، علاوه بر تسهیل جبران خسارات اداری، موجب ارتقای عدالت اداری، افزایش پاسخگویی نهادی و تقویت اعتماد عمومی می‌شود. نتایج همچنین بیانگر آن است که سازوکارهایی نظیر مدیریت ریسک اداری، استانداردهای عملکرد، شفافیت تصمیمات و نظارت بر اموال و دارایی مقامات عمومی، نقش تعیین‌کننده‌ای در احراز قصور نهادی و پیشگیری از تداوم خطاهای سازمانی دارند. نوآوری اصلی این پژوهش در ارائه چارچوبی تحلیلی برای بازاندیشی مسئولیت مدنی دولت بر مبنای تقصیر ساختاری، تبیین معیارهای انتساب مسئولیت سازمانی و ارائه پیشنهادها و تقنینی و قضایی مشخص در راستای تضمین حقوق شهروندان و کارآمدسازی نظام اداری ایران است.
تاریخ پذیرش:	
۱ فروردین ۱۴۰۴	
تاریخ انتشار:	
۱ فروردین ۱۴۰۴	
کلیدواژه‌ها:	
تقصیر ساختاری، مسئولیت سازمانی دولت، قابلیت انتساب مسئولیت، تضمین حق، عدالت اداری، خطر بدون تقصیر، پاسخگویی اداری، شفافیت نهادی،	
موضوعی:	
مسئولیت مدنی	

نویسنده مسئول: قاسم قاسمی بیورزنی

آدرس: استادیار الهیات و معارف اسلامی، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

ایمیل: qasemi56@iau.ac.ir

۱- مقدمه

مسئولیت مدنی دولت در حقوق عمومی معاصر، دیگر صرفاً در چارچوب تقصیر شخصی مأموران دولتی قابل تبیین نیست. گسترش ساختارهای پیچیده اداری، تمرکز تصمیم‌گیری‌های جمعی، تفکیک وظایف درون‌سازمانی و اتکای فزاینده دولت‌ها به فرآیندهای نهادی، سبب شده است که بخش قابل توجهی از خسارات وارد شده به شهروندان، نه حاصل رفتار قابل انتساب به یک مأمور معین، بلکه نتیجه نارسایی‌های ساختاری، ضعف نظام نظارت، ناکارآمدی سازوکارهای تصمیم‌گیری و اختلال در عملکرد کلی سازمان‌های دولتی باشد. با این حال، نظام مسئولیت مدنی دولت در حقوق ایران همچنان عمدتاً بر الگوی سنتی تقصیر شخصی استوار مانده و در بسیاری موارد، از پاسخگویی مؤثر به این دسته از خسارات باز می‌ماند.

غلبه رویکرد فردمحور در تحلیل مسئولیت مدنی دولت، پیامدهای مهمی در سطح عدالت اداری و حمایت از حقوق شهروندان به همراه دارد. محدود ساختن مسئولیت دولت به احراز تقصیر شخصی، در عمل می‌تواند به دشواری جبران خسارت، تداوم خطاهای سازمانی و حتی تقویت نوعی مسئولیت‌گریزی نهادی منجر شود؛ زیرا تمرکز بر رفتار مأمور، توجه به ریشه‌های واقعی بروز خسارت را که غالباً در ساختارها و فرآیندهای اداری نهفته است، به حاشیه می‌راند. این وضعیت نه تنها کارآمدی نظام جبران خسارت را تضعیف می‌کند، بلکه اعتماد عمومی به نظام اداری و قضایی را نیز با چالش مواجه می‌سازد.

در مقابل، تحولات نظری و رویه‌ای در حقوق عمومی نشان می‌دهد که پذیرش تقصیر ساختاری و مسئولیت سازمانی دولت، امکان تحلیل واقع‌بینانه‌تری از منشأ خسارات اداری فراهم می‌آورد. این رویکرد، دولت را به‌عنوان یک شخص حقوقی مستقل و برخوردار از قدرت سازمان‌یافته، مسئول پیامدهای تصمیمات جمعی، سیاست‌گذاری‌های کلان و نقص‌های نهادی می‌داند؛ حتی در مواردی که خطای فردی مشخص قابل شناسایی نباشد. چنین برداشتی از مسئولیت مدنی، علاوه بر تسهیل جبران خسارت، نقش مهمی در ارتقای پاسخگویی نهادی، اصلاح ساختارهای معیوب و پیشگیری از تکرار خطاهای سازمانی ایفا می‌کند.

از منظر کارکردی، توجه به تقصیر ساختاری، امکان بهره‌گیری از ابزارهایی نظیر مدیریت ریسک، استانداردهای عملکرد، شفافیت اداری، نظارت بر اموال و دارایی مقامات عمومی و ارزیابی مستمر فرآیندهای تصمیم‌گیری را فراهم می‌سازد. این ابزارها، نه تنها در احراز قصور نهادی و انتساب مسئولیت به دولت مؤثرند، بلکه می‌توانند به‌عنوان سازوکارهای پیشگیرانه، از بروز خسارات گسترده و نظام‌مند جلوگیری کنند. بدین ترتیب، مسئولیت مدنی دولت از یک نهاد صرفاً جبرانی به نهادی پیشگیرانه و اصلاح‌محور ارتقا می‌یابد.

در نظام حقوقی ایران، هرچند نشانه‌هایی از توجه به مسئولیت سازمانی و نقش ساختارهای اداری در ایجاد خسارت، به‌ویژه در رویه دیوان عدالت اداری، قابل مشاهده است، اما این گرایش‌ها همچنان پراکنده و فاقد انسجام نظری و تقنینی هستند. فقدان چارچوبی منسجم برای تبیین و اعمال مسئولیت مدنی دولت بر مبنای تقصیر ساختاری، موجب شده است که ظرفیت‌های حقوق عمومی در تضمین مؤثر حقوق شهروندان به‌طور کامل به‌کار گرفته نشود. از این رو، بازاندیشی در مبانی مسئولیت مدنی دولت و عبور از رویکرد صرفاً فردمحور، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای تحقق عدالت اداری و کارآمدسازی نظام حکمرانی به شمار می‌رود.

۲- پیشینه

بررسی انتقادی ادبیات موجود نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از پژوهش‌های حقوقی در ایران، مسئولیت مدنی دولت را همچنان در چارچوب الگوی سنتی تقصیر شخصی مأموران تحلیل کرده‌اند. در آثار کلاسیک حقوقی، از جمله نوشته‌های کاتوزیان، مسئولیت دولت عمدتاً در امتداد قواعد عام مسئولیت مدنی و با تأکید بر احراز خطای فردی مأمور تبیین شده است؛ رویکردی که هرچند از منظر حقوق خصوصی منسجم به نظر می‌رسد، اما در مواجهه با پیچیدگی‌های ساختاری نظام اداری و تصمیمات جمعی نهادهای عمومی، ظرفیت تبیینی محدودی دارد و در عمل می‌تواند به انتقال بار مسئولیت از ساختار اداری به فرد منجر شود (کاتوزیان، ۱۳۹۸).

در همین راستا، طباطبایی مؤتمنی با تحلیل سازمان و نظام اداری ایران، به نقش رویه‌ها، سلسله‌مراتب تصمیم‌گیری و ضعف سازوکارهای نظارتی در ایجاد خسارت‌های اداری اشاره می‌کند، اما تحلیل وی عمدتاً توصیفی باقی مانده و معیارهای حقوقی روشنی برای انتساب تقصیر ساختاری یا تفکیک آن از تقصیر شخصی ارائه نمی‌دهد (طباطبایی مؤتمنی، ۱۴۰۰). این کاستی موجب شده است که علی‌رغم شناسایی عملی نارسایی‌های نهادی، مبنای حقوقی پاسخگویی سازمانی دولت به‌طور منسجم صورت‌بندی نشود. در حوزه حقوق اساسی و رویه قضایی، هاشمی با بررسی صلاحیت‌ها و آرای دیوان عدالت اداری نشان می‌دهد که دادگاه‌ها در برخی موارد، به‌صورت ضمنی به نقش ساختار و تصمیمات جمعی در ورود خسارت توجه داشته‌اند؛ با این حال، این رویکردها پراکنده، موردی و فاقد پشتوانه نظری منسجم بوده و هنوز به شکل‌گیری یک دکترین تثبیت‌شده در حقوق عمومی ایران منجر نشده است (هاشمی، ۱۳۹۹).

پژوهش‌های جدیدتر داخلی گامی فراتر نهاده‌اند. سلیمی با تحلیل تحولات مسئولیت مدنی دولت، از گذار تدریجی از تقصیر شخصی به مسئولیت سازمانی سخن می‌گوید و نشان می‌دهد که پذیرش تقصیر ساختاری می‌تواند جبران خسارت و پاسخگویی نهادی را تقویت کند؛ با این وجود، تمرکز مقاله وی بیشتر بر توصیف روندهاست و چارچوب عملی احراز قصور نهادی و پیشگیری از تکرار خطاهای ساختاری به‌طور محدود بررسی شده است (سلیمی، ۱۴۰۰). احمدی و رضایی نیز با تمرکز بر مصادیق نقص ساختاری، بر ناکارآمدی الگوی فردمحور تأکید می‌کنند، اما پیوند میان این تحلیل‌ها و مبنای نظری حقوق عمومی و سیاست‌گذاری پیشگیرانه به‌صورت کامل تبیین نشده است (احمدی، علی؛ رضایی، ناصر، ۲۰۱۹). در همین مسیر، موسوی و رستمی نیز بر ضرورت شناسایی تقصیر سازمانی و پاسخگویی نهادی تأکید کرده‌اند، هرچند آثار آنان عمدتاً ناظر بر تحلیل مفهومی بوده و کمتر به طراحی سازوکارهای تقنینی و قضایی پرداخته‌اند (موسوی، سیدمحمد، ۱۴۰۱). (رستمی، حسین، ۱۳۹۹). در ادبیات حقوقی تطبیقی، مسئولیت سازمانی دولت جایگاه روشن‌تری دارد. کریگ با تحلیل تحول

حقوق اداری، نشان می‌دهد که نظام‌های حقوقی پیشرفته به تدریج از تمرکز بر خطای فردی فاصله گرفته و پاسخگویی نهادی، مدیریت ریسک و استانداردهای عملکرد را محور مسئولیت دولت قرار داده‌اند (کریگ، پی، ۲۰۲۱). هارلو و راولینگز نیز با رویکردی انتقادی، نقش شفافیت اداری، نظارت نهادی و سازوکارهای پاسخگویی را در کاهش خسارات و پیشگیری از مسئولیت‌های گسترده دولت برجسته می‌سازند (هارلو، سی و راولینگز، آر، ۲۰۲۱). این رویکرد در آثار کین و فرگریو نیز تقویت شده است؛ به گونه‌ای که مسئولیت دولت نه تنها ابزار جبران خسارت، بلکه وسیله‌ای برای اصلاح ساختار اداری و بازطراحی نهادها تلقی می‌شود (کین، پی، ۲۰۱۸). مطالعات تطبیقی در نظام‌های حقوقی فرانسه و اتحادیه اروپا نیز نشان می‌دهد که پذیرش مسئولیت ساختاری و نهادی، ارتباط مستقیمی با حاکمیت قانون، تضمین حقوق بنیادین و عدالت اداری دارد (بل، جی؛ بویران، اس؛ ویتیکر، اس ۲۰۲۰). در این چارچوب، مفاهیمی چون قابلیت انتساب نهادی، تضمین حق و پاسخگویی عمومی به‌عنوان عناصر کلیدی مسئولیت مدنی دولت مورد توجه قرار گرفته‌اند.

در مجموع، مرور انتقادی پیشینه پژوهش آشکار می‌سازد که اگرچه در حقوق ایران توجه به تقصیر ساختاری و مسئولیت سازمانی در سال‌های اخیر افزایش یافته است، اما همچنان خلأیی جدی در ارائه چارچوبی منسجم برای تحلیل، احراز و پیشگیری از تقصیرهای نهادی وجود دارد. تمایز پژوهش حاضر در آن است که با تلفیق مبانی نظری حقوق عمومی، تحلیل انتقادی منابع داخلی و بهره‌گیری از تجربه‌های تطبیقی، مسئولیت مدنی دولت را فراتر از تقصیر شخصی و در قالب تقصیر ساختاری و سازمانی بازاندیشی می‌کند؛ رویکردی که می‌تواند هم‌زمان به ارتقای عدالت اداری، تقویت پاسخگویی نهادی و افزایش اعتماد عمومی منجر شود (کریگ، پی، ۲۰۲۱)، (هارلو، سی و راولینگز، آر، ۲۰۲۱).

۱- تقصیر

۳-۱- تقصیر شخصی و مسئولیت فردی در نظام اداری

تقصیر شخصی به معنای ارتکاب فعل یا ترک فعل زیان‌بار از سوی مأمور، کارمند یا مقام اداری در جریان اجرای وظایف قانونی است که منجر به ورود خسارت به اشخاص حقیقی یا حقوقی می‌شود. این مفهوم، در نظریه کلاسیک مسئولیت مدنی دولت، مبتنی بر احراز خطای فردی مأمور و انحراف وی از استانداردهای قانونی یا حرفه‌ای پذیرفته شده است (کاتوزیان، ۱۳۹۸). بر این اساس، تحقق مسئولیت دولت منوط به اثبات تقصیر شخصی مأمور تلقی می‌شود؛ رویکردی که همچنان در بسیاری از نظام‌های حقوقی، به‌ویژه در قالب مسئولیت مبتنی بر خطا، مورد استناد قرار می‌گیرد (طباطبایی مؤتمنی، ۱۴۰۰). در حقوق ایران نیز، رویه قضایی سنتی عمدتاً بر همین مبنا استوار بوده و اثبات تقصیر شخصی مأمور شرط اصلی مطالبه خسارت از دولت دانسته شده است (هاشمی، ۱۳۹۹). این رویکرد، هرچند در موارد خسارات مستقیم و قابل انتساب به رفتار فردی کارآمد است، اما در مواجهه با ساختارهای اداری پیچیده و تصمیمات چندسطحی، با چالش‌های جدی مواجه می‌شود. پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهد که محدود کردن مسئولیت دولت به تقصیر شخصی، در بسیاری موارد مانع جبران مؤثر خسارت و شناسایی ریشه‌های واقعی خطاهای اداری می‌شود (سلیمی، ۱۴۰۰). اما این تقصیر شخصی می‌تواند از بسیاری از عوامل دیگر تاثیر پذیرد. تقصیر شخصی می‌تواند ناشی از بی‌احتیاطی، سهل‌انگاری، فقدان مهارت یا دانش تخصصی، عدم رعایت مقررات و دستورالعمل‌های اداری یا تفسیر نادرست قوانین باشد (احمدی، علی؛ رضایی، ناصر، ۲۰۱۹). مطالعات بین‌رشته‌ای نشان می‌دهد که بروز این نوع خطاها اغلب تحت تأثیر فشارهای سازمانی، ضعف آموزش، تراکم وظایف و ناکارآمدی نظام‌های نظارتی قرار دارد (موسوی، سیدمحمد، ۱۴۰۱). از این رو، تمرکز صرف بر مسئولیت فردی، بدون توجه به زمینه‌های نهادی، می‌تواند به کاهش اعتماد عمومی و تضعیف عدالت اداری منجر شود (رستمی، حسین، ۱۳۹۹).

۲-۲- تقصیر ساختاری

تقصیر ساختاری همانطور که از نامش پیداست به ساختار و سیستم مرتبط است و به مجموعه‌ای از نارسایی‌ها و کاستی‌های موجود در ساختار اداری یا سازمانی اطلاق می‌شود که بدون انتساب مستقیم به خطای مأمور معین، سبب ورود خسارت می‌گردد. این مفهوم در ادبیات معاصر حقوق اداری به‌عنوان پاسخی به ناکارآمدی الگوی تقصیر شخصی در تبیین خسارات گسترده ناشی از عملکرد دولت مطرح شده است (کریگ، پی، ۲۰۲۱). تقصیر ساختاری معمولاً ریشه در ضعف‌های نهادی، تصمیم‌گیری‌های جمعی، تقسیم نامناسب اختیارات، فقدان کنترل‌های داخلی مؤثر و ناکارآمدی رویه‌های اداری دارد (هارلو، سی و رولینگز، آر، ۲۰۲۱). اهمیت این نوع تقصیر در آن است که بسیاری از خسارات ناشی از خدمات عمومی، پروژه‌های زیربنایی و سیاست‌های اجرایی، محصول تصمیمات کلان و ساختارهای معیوب هستند و تمرکز صرف بر خطای فردی، پاسخگوی عدالت ترمیمی نیست (کین، پی، ۲۰۱۸). پژوهش‌های تطبیقی نشان می‌دهد که پذیرش تقصیر ساختاری، نقش مهمی در ارتقای پاسخگویی نهادی و اصلاح فرآیندهای اداری ایفا می‌کند (بل، جی؛ بویران، اس؛ ویتیکر، اس ۲۰۲۰).

۳-۲- تقصیر سازمانی

تقصیر سازمانی به مسئولیت دولت ناشی از عملکرد کلی سازمان، مستقل از احراز تقصیر مأمور مشخص، اطلاق می‌شود. در این دیدگاه، دولت به‌عنوان شخص حقوقی مستقل، مسئول جبران خسارت شناخته می‌شود، حتی اگر خطای فردی قابل شناسایی نباشد (دی اسمیت، اس؛ وولف اچ؛ جوول، جی، ۲۰۱۸). این رویکرد که در حقوق اداری نوین به ویژه در نظام‌های اروپایی مورد پذیرش قرار گرفته است، مبتنی بر تحلیل فرآیندهای سازمانی، فرهنگ نهادی و سازوکارهای تصمیم‌گیری جمعی است (فیرگریو، دی ۲۰۱۹). پذیرش تقصیر سازمانی، دولت را ملزم می‌سازد تا به جای تمرکز صرف بر رفتار مأموران، به اصلاح ساختارها، بهبود نظام‌های نظارتی و پیشگیری از خطاهای سیستمی بپردازد (تریدیماس، تی، ۲۰۲۰).

۳-۴- نظریه تقصیر و مبانی حقوقی

نظریه تقصیر در مسئولیت مدنی، به‌طور سنتی بر خطای انسانی و نقض استانداردهای قانونی استوار بوده است. با این حال، تحولات حقوق عمومی نشان می‌دهد که این نظریه در نظام‌های مدرن گسترش یافته و تحلیل‌های ساختاری و سازمانی را نیز در بر می‌گیرد (واروهاس، جی، ۲۰۱۹). مبانی حقوقی تقصیر سازمانی را می‌توان در اصول حاکمیت قانون، حمایت از حقوق شهروندان و مسئولیت مدنی دولت جست‌وجو کرد (شوارز، جی ۲۰۱۸).

۳-۵- نظریه قابلیت انتصاب و تضمین حق

نظریه قابلیت انتصاب بر این اصل مبتنی است که خسارات ناشی از عملکرد سازمانی، حتی بدون احراز تقصیر فردی، قابل انتساب به دولت است (ماشواو، جی، ال، ۲۰۱۸). نظریه تضمین حق نیز دولت را مکلف می‌سازد از طریق ایجاد ساختارهای قانونی و اجرایی مؤثر، از تضییع حقوق شهروندان جلوگیری کند (بوونز، ام؛ گودین، آر، ای و شیلمانز، تی ۲۰۱۹). این نظریه‌ها، مسئولیت دولت را از سطح واکنشی به سطح پیشگیرانه ارتقا می‌دهند.

۳-۶- نظریه خطر بدون تقصیر و خطر در برابر انتفاع مادی

بر اساس نظریه خطر بدون تقصیر، در مواردی که ماهیت فعالیت ذاتاً همراه با ریسک، احتمال آسیب یا ایجاد خسارات غیرقابل پیش‌بینی است، نظام مسئولیت مدنی بدون نیاز به اثبات تقصیر شکل می‌گیرد. در چنین چارچوبی، صرف وقوع ضرر در نتیجه انجام یک فعالیت خطرآفرین برای تحقق مسئولیت کافی است؛ زیرا فرض بر این است که ماهیت خطرآلود فعالیت، خود منشأ تعهد جبران خسارت محسوب می‌شود. از سوی دیگر، نظریه خطر در برابر انتفاع مادی بر این مبنا استوار است که هرگاه دولت یا نهاد عمومی از یک فعالیت، پروژه یا

خدمت، منفعت مستقیم یا غیرمستقیم کسب کند، منصفانه است که بخشی از ریسک‌های ناشی از آن نیز توسط همان نهاد جبران شود. این نظریه بر توزیع عادلانه ریسک میان دولت و جامعه تأکید دارد و متناسب با میزان بهره‌مندی شهروندان از خدمات عمومی اعمال می‌شود. در نتیجه، هرچه دامنه انتفاع گسترده‌تر باشد، دامنه مسئولیت نیز افزایش می‌یابد.

۳-۷-ارتباط مفاهیم با نظام حقوقی ایران و بین‌الملل

مطالعات تطبیقی نشان می‌دهد که پذیرش مسئولیت سازمانی و ساختاری در نظام‌های حقوقی پیشرفته، نقش مؤثری در ارتقای پاسخگویی دولت و جبران مؤثر خسارت داشته است. در حقوق ایران نیز گرایش تدریجی به شناسایی این مفاهیم، ضرورتی اساسی برای تحقق عدالت اداری و حمایت از حقوق شهروندان به شمار می‌رود. تحلیل گسترده مفاهیم و نمونه‌های بین‌المللی به تدوین سیاست‌های داخلی و قوانین پیشگیرانه کمک می‌کند و فرهنگ مسئولیت‌پذیری را در سطح سازمانی تقویت می‌نماید. علاوه بر این، ارتباط مفاهیم با تضمین حق، قابلیت انتصاب و نظریه خطر بدون تقصیر، نشان می‌دهد که مسئولیت دولت فراتر از خطاهای فردی است و شامل کل سازمان و فرآیندهای تصمیم‌گیری می‌شود. همچنین توجه به اثرات اجتماعی و اقتصادی خطاهای ساختاری و سازمانی و بهره‌گیری از تجارب بین‌المللی و فناوری‌های نوین می‌تواند کارایی، عدالت و پاسخگویی نظام اداری را به طور قابل توجهی افزایش دهد.

۴-تقصیر ساختاری و ضرورت تحول در الگوی سنتی مسئولیت مدنی دولت

مسئولیت مدنی دولت در قبال تقصیر ساختاری، از مباحث نوپدید و در عین حال رو به گسترش در نظام‌های حقوقی و اداری معاصر است. ضعف‌ها، نارسایی‌ها و کاستی‌های ساختاری در سازمان‌ها و نهادهای عمومی می‌توانند منجر به ورود خسارات گسترده به شهروندان شوند، بی‌آنکه امکان انتساب تقصیر به مأمور یا کارمند معینی وجود داشته باشد. همین واقعیت، کارآمدی الگوی سنتی مسئولیت مبتنی بر تقصیر شخصی را با تردید مواجه ساخته است. در نتیجه، مفهوم مسئولیت مدنی دولت به تدریج از تمرکز صرف بر رفتار فردی مأموران فاصله گرفته و به سوی پذیرش مسئولیت سازمانی و ساختاری حرکت کرده است؛ مسئولیتی که ناظر بر نقص در سازوکارهای تصمیم‌گیری، نظارت،

آموزش و مدیریت ریسک در دستگاه‌های دولتی است (کاتوزیان، ۱۳۹۸)، (طباطبایی مؤتمنی، ۱۴۰۰). این تحول، پاسخی حقوقی به پیچیدگی ساختارهای اداری مدرن و افزایش دامنه مداخلات دولت در زندگی شهروندان محسوب می‌شود.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پذیرش مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر ساختاری، نقش مهمی در افزایش اعتماد عمومی، ارتقای پاسخگویی دولت و بهبود کیفیت حکمرانی دارد. بررسی تجارب بین‌المللی بیانگر آن است که دولت‌ها مکلفاند با طراحی و اجرای نظام‌های نظارتی مؤثر، آموزش‌های مستمر کارکنان و ایجاد فرآیندهای بازخورد سازمانی، از بروز خطاهای ساختاری پیشگیری کنند (هاشمی، ۱۳۹۹)، (سلیمی، ۱۴۰۰). در نظام حقوقی ایران نیز، با توسعه صلاحیت‌ها و نقش دیوان عدالت اداری، توجه به مسئولیت سازمانی دولت اهمیت فزاینده‌ای یافته است. گرایش رویه قضایی به شناسایی مسئولیت ناشی از نقص در عملکرد ساختاری دستگاه‌های اجرایی، نشان‌دهنده حرکت تدریجی از مسئولیت فردمحور به مسئولیت نهادی و سازمانی است (احمدی، علی؛ رضایی، ناصر، ۲۰۱۹)

۴-۱- بازنگری در نظام‌های تصمیم‌گیری

کاهش خسارات ناشی از نقص‌های ساختاری مستلزم بازنگری بنیادین در نظام‌های تصمیم‌گیری اداری است. اصلاح فرآیندهای تصمیم‌گیری جمعی، شفاف‌سازی خطوط گزارش‌دهی و تقویت نظام کنترل‌های داخلی از جمله اقداماتی است که می‌تواند احتمال بروز خطاهای سازمانی را کاهش دهد. افزون بر این، بهره‌گیری از تحلیل ریسک و ارزیابی تأثیر تصمیمات کلان اداری بر حقوق شهروندان، به‌عنوان ابزارهای پیشگیرانه، نقش تعیین‌کننده‌ای در مدیریت بهینه منابع و کاهش خسارات ایفا می‌کند. چنین رویکردی، ضمن افزایش شفافیت، امکان جبران عادلانه خسارات را نیز فراهم می‌سازد (دی اسمیت، اس؛ وولف اچ؛ جوول، جی، ۲۰۱۸)

تحلیل مسئولیت مدنی دولت در پرتو تقصیر ساختاری، ارتباط وثیقی با مفاهیمی چون مسئولیت ناشی از نقص در نظارت، مدیریت ریسک، پیشگیری و استانداردهای عملکرد دارد. بر این اساس، دولت مکلف است حتی در فقدان تقصیر فردی مشخص، پاسخگوی خسارات ناشی از کاستی‌های سازمانی باشد. مفاهیمی نظیر تضمین حق و قابلیت انتساب مسئولیت به دولت، مبنای نظری لازم برای حمایت مؤثر از حقوق شهروندان را فراهم می‌آورند. همچنین نظریه خطر بدون تقصیر و خطر در برابر انتفاع مادی، توجیه حقوقی مناسبی برای الزام دولت به جبران خسارات ناشی از فعالیت‌های سازمانی ارائه می‌دهند. تحلیل تطبیقی با نظام‌های حقوقی دیگر نیز امکان شناسایی بهترین رویه‌ها و ارتقای سیاست‌گذاری عمومی را ممکن می‌سازد.

سوالاتی در این مسیر پیش روی ماست که با توجه به گستره پژوهش اعم است از: آیا تمرکز صرف بر تقصیر فردی مأموران می تواند عدالت اداری را تضمین کند؟ پذیرش تقصیر ساختاری چه تأثیری بر افزایش پاسخگویی دولت دارد؟ تحلیل‌ها نشان می‌دهد که تمرکز انحصاری بر تقصیر فردی، در بسیاری از موارد پاسخگوی خسارات ناشی از نقص‌های سازمانی نیست پس پذیرش مسئولیت ساختاری، با بهبود فرآیندهای اجرایی، افزایش شفافیت و ارتقای پاسخگویی نهادی، نقش مؤثری در جلوگیری از تضییع حقوق شهروندان ایفا می‌کند.

پژوهش حاضر با وجود تلاش برای تحلیل جامع مسئولیت مدنی دولت در قبال تقصیر ساختاری، با محدودیت‌هایی مواجه بوده است. نخست، دسترسی محدود به آرای منتشرشده و منقح دیوان عدالت اداری در حوزه مسئولیت سازمانی، امکان تحلیل گسترده رویه قضایی را تا حدی کاهش داده است. دوم، فقدان داده‌های آماری شفاف درباره میزان خسارات ناشی از نقص‌های ساختاری در دستگاه‌های اجرایی، تحلیل تجربی موضوع را با محدودیت مواجه کرده است. سوم، به دلیل ماهیت نظری - تحلیلی پژوهش، امکان بررسی میدانی عملکرد نهادهای اداری و سازوکارهای داخلی آن‌ها فراهم نبوده است. بدیهی است رفع این محدودیت‌ها در پژوهش‌های آتی می‌تواند به تعمیق و کاربردی‌تر شدن نتایج منجر شود. بازهم میتوان گفت رفع محدودیت‌ها و گسترش شفافیت می‌تواند زمینه بررسی بیشتر مسائل درون سازمانی و سیستمی را فراهم آورد.

۵- نتیجه گیری

تحلیل‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مسئولیت مدنی دولت در نظام اداری معاصر، دیگر نمی‌تواند صرفاً مبتنی بر تقصیر فردی مأموران باشد؛ زیرا بخش قابل توجهی از خسارات وارده به شهروندان ریشه در نقص‌های ساختاری، ناکارآمدی سازوکارهای نظارتی، تصمیم‌گیری‌های جمعی معیوب و ضعف‌های نهادی دارد. تمرکز انحصاری بر خطای فردی، علاوه بر محدود کردن کارکرد عدالت اداری، مانع شناسایی علل واقعی خسارات و پیشگیری از تکرار خطاهای سازمانی می‌شود و در نهایت می‌تواند به کاهش اعتماد عمومی و تضییع حقوق شهروندان منجر گردد. پذیرش مسئولیت ساختاری و سازمانی، ضمن فراهم کردن چارچوبی واقع‌بینانه برای تحلیل منشأ خسارات، دولت را به اصلاح فرآیندهای تصمیم‌گیری، ارتقای شفافیت، بهبود نظام‌های نظارتی و بهره‌گیری از استانداردهای عملکرد ملزم می‌سازد. یافته‌های این پژوهش تأکید می‌کند که تقویت پاسخگویی نهادی، توسعه ابزارهای مدیریت ریسک و بازخورد مستمر سازمانی، نقش تعیین‌کننده‌ای در کاهش خسارات گسترده و پیشگیری از خطاهای تکرارشونده دارد.

تحلیل تطبیقی با نظام‌های حقوقی پیشرفته نشان می‌دهد که پذیرش مسئولیت سازمانی نه تنها در جبران خسارت مؤثر است، بلکه به بازطراحی ساختارهای اداری، ارتقای فرهنگ مسئولیت‌پذیری و تضمین حقوق شهروندان کمک می‌کند. بهره‌گیری از نظریه‌های قابلیت انتساب، تضمین حق و خطر بدون تقصیر، امکان مدیریت ریسک سیستماتیک و طراحی سیاست‌های پیشگیرانه را فراهم می‌آورد و دولت را به نهاد پیشگیرانه و اصلاح‌محور تبدیل می‌کند. در پرتو این تحلیل، مشخص می‌شود که بازاندیشی در مسئولیت مدنی دولت، فراتر از جبران خسارت فردی، ابزار مؤثری برای ارتقای عدالت اداری، تقویت اعتماد عمومی و افزایش کارآمدی نظام حکمرانی است. در نهایت، ترکیب تحلیل نظری، شواهد داخلی و تجارب بین‌المللی، چارچوبی عملیاتی برای بازتعریف مسئولیت دولت بر مبنای تقصیر ساختاری ارائه می‌دهد که هم در سطح سیاست‌گذاری و هم در سطح مقررات قضایی، می‌تواند مسیر تحقق حقوق شهروندان و اصلاح نارسایی‌های نهادی را تسهیل کند.

۶- پیشنهادات

پیشنهادات بر اساس نتایج و تحلیل های برگرفته شده از پژوهش حاضر، پیشنهادات زیر به منظور بهبود وضعیت مسئولیت مدنی و ضوابط حقوقی در ایران بیان می گردد: نوآوری اصلی این پژوهش در تبیین مسئولیت مدنی دولت بر مبنای تقصیر ساختاری و ارائه پیشنهادهای تقنینی و قضایی مشخص در چارچوب نظام حقوقی ایران است. برخلاف رویکرد سنتی که مسئولیت دولت را منوط به اثبات تقصیر شخصی مأمور می داند، این پژوهش بر ضرورت شناسایی مسئولیت سازمانی و ساختاری به عنوان مبنایی مستقل تأکید دارد. مهم ترین پیشنهادهای کاربردی پژوهش به شرح زیر ارائه می شود: ۱. پیشنهاد تقنینی: اصلاح و تکمیل قانون مسئولیت مدنی از طریق پیش بینی صریح «تقصیر ساختاری» به عنوان مبنای مستقل مسئولیت دولت، به نحوی که در موارد نقص نظام اداری، ضعف نظارتی یا ناکارآمدی سازمانی، جبران خسارت بدون نیاز به اثبات تقصیر فردی مأمور امکان پذیر باشد. ۲. پیشنهاد تقنینی: تدوین قانون یا فصل مستقلی در قوانین اداری با عنوان «مسئولیت سازمانی دولت» که در آن معیارهای احراز نقص ساختاری، حدود مسئولیت دستگاه های اجرایی و شیوه جبران خسارت شهروندان به صورت شفاف تعیین شود. ۳. پیشنهاد تقنینی: الزام قانونی دستگاه های اجرایی به استقرار نظام های مدیریت ریسک، ارزیابی اثرات تصمیمات کلان اداری و گزارش دهی دوره ای درباره خطاها و آسیب های ساختاری، همراه با ضمانت اجرای حقوقی مؤثر. ۴. پیشنهاد تقنینی: اجرای مؤثر و توسعه قوانین مرتبط با شفافیت اموال، دارایی ها و تصمیمات مدیریتی، به منظور پیشگیری از بروز فساد، سوءمدیریت و تقصیرهای ساختاری در نظام اداری. ۵. پیشنهاد قضایی: توسعه و تثبیت رویه دیوان عدالت اداری در جهت شناسایی مسئولیت سازمانی دولت در دعاوی جبران خسارت، حتی در مواردی که تقصیر شخصی مأمور قابل احراز نیست، با استناد به اصول عدالت اداری و حمایت از حقوق شهروندان. ۶. پیشنهاد قضایی: بهره گیری نظام مند محاکم اداری از نظریه های قابلیت انتساب و تضمین حق در تحلیل دعاوی مسئولیت مدنی دولت، به ویژه در موارد ناشی از تصمیمات جمعی یا سیاست گذاری های کلان اداری. ۷. پیشنهاد قضایی: ایجاد رویه واحد قضایی در ارزیابی رابطه سببیت میان نقص ساختاری و ورود خسارت، به منظور کاهش تشتت آراء، افزایش امنیت حقوقی و پیش بینی پذیری تصمیمات قضایی. ۸. پیشنهاد سیاست گذاری قضایی: انتشار منظم و طبقه بندی شده آرای شاخص دیوان عدالت اداری در حوزه مسئولیت مدنی دولت، به منظور ارتقای شفافیت، آموزش حقوقی قضات و توسعه دکترین حقوق اداری. ۹. پیشنهاد اجرایی-تقنینی: الزام دستگاه های اجرایی به آموزش مستمر کارکنان و مدیران در حوزه مسئولیت حقوقی، اخلاق حرفه ای و استانداردهای عملکرد اداری، به منظور کاهش خطاهای فردی و سازمانی. ۱۰. پیشنهاد اجرایی-حقوقی: توسعه سامانه های داده محور و نرم افزارهای دقیق و روزآمد در ردیابی نقص و قصور و فناوری های نظارتی برای شناسایی به موقع خطاهای سازمانی، تسهیل تصمیم گیری سریع و کاهش خسارات احتمالی به شهروندان. ۱۱. پیشنهاد سیاست گذاری: طراحی سازوکارهای جبران خسارت نظام مند و عادلانه برای زیان دیدگان ناشی از تقصیر ساختاری، به گونه ای که بار اثبات و پیگیری حقوقی از دوش شهروندان کاسته شود. ۱۲. پیشنهاد پژوهشی-تقنینی: انجام مطالعات تطبیقی محدود با نظام های حقوقی منتخب و بهره گیری از تجارب موفق آن ها در شناسایی مسئولیت سازمانی دولت، به منظور بهبود کارآمدی و ارتقای عدالت اداری در ایران

References

1. Ahmadi, A., & Rezaei, N. (2019). Structural defects and state liability. *Tehran Comparative Law Journal*, 2(1), 89–118.
2. Bell, J. (2021). Administrative justice and the rule of law. *Public Law*, 2021(3), 421–440.
3. Bell, J., Boyron, S., & Whittaker, S. (2020). *Principles of French law* (3rd ed.). Oxford University Press.
4. Bovens, M., Goodin, R. E., & Schillemans, T. (2019). *The Oxford handbook of public accountability*. Oxford University Press.
5. Cane, P. (2018). *Administrative law* (6th ed.). Oxford University Press.
6. Contini, F., & Mohr, R. (2020). Legal institutions and the protection of rights. *European Journal of Legal Studies*, 12(1), 1–29.
7. Craig, P. (2021). *Administrative law* (9th ed.). Oxford University Press.

8. De Smith, S., Woolf, H., & Jowell, J. (2018). *Judicial review of administrative action* (8th ed.). Sweet & Maxwell.
9. Fairgrieve, D. (2019). *State liability in tort: A comparative law study*. Oxford University Press.
10. Faure, M., & Hartlief, T. (2019). Financial compensation for victims of catastrophes. *Law & Policy*, 41(2), 115–139.
11. Harlow, C., & Rawlings, R. (2021). *Law and administration* (4th ed.). Cambridge University Press.
12. Hashemi, M. (2020). *Constitutional law of the Islamic Republic of Iran* (Vol. 2). Dadgostar Publishing.
13. Katouzian, N. (2019). *Non-contractual obligations: Civil liability*. Enteshar Publishing Company.
14. Luhmann, N. (2018). *Risk: A sociological theory*. Routledge.
15. Mashaw, J. L. (2018). Accountability and institutional design. *Yale Law Journal*, 127(6), 1523–1587.
16. Mousavi, S. M. (2022). Analysis of state civil liability for administrative acts. *Journal of Public Law Research*, 8(1), 113–142.
17. Rostami, H. (2020). Organizational fault and government accountability in Iranian administrative law. *Journal of Public Law Studies*, 6(3), 77–104.

18. Salimi, M. (2021). Developments in the civil liability of the state in Iranian law. *Comparative Law Journal*, 4(2), 45–72.
19. Schwarze, J. (2018). *European administrative law* (2nd ed.). Sweet & Maxwell.
20. Tabatabaei-Motameni, M. R. (2021). *Administrative law: General principles and the administrative system of Iran*. Mizan Publishing.
21. Tridimas, T. (2020). *The general principles of EU law* (3rd ed.). Oxford University Press.
22. Varuhas, J. (2019). Damages for breach of fundamental rights. *Oxford Journal of Legal Studies*, 39(3), 673–704.